

LA QUOTIDIANA

FMR Fundaziun Medias Rumantschas, Via da Masans 2, 7000 Cuirra, 081 544 89 11, redacziun@fmr.ch

Avant 100 onns ha brischà il gaud a Mustér

Exact oz avant 100 onns ha in incendi en il gaud procurà per gronda sgar-schur sisum la Surselva. [Pagina 4](#)

La gronda parti en la chapitala grischuna

Era quest onn èn sa radunads 85 000 visitaders al «Churer Fest». La 32avla ediziun ha gi' aura da bellezza. [Pagina 2](#)

FMR FUNDAZIUN
| MEDIAS
RUMANTSCHAS

südostschweiz

ENGIADINA

Prüm album da Mi'Amia

Als 18 avuost 2023 preschaintan *Sidonia Caviezel* e *Nina Mayer* il prüm album da lur fuormaziun Mi'Amia i'l restaurant Motta Naluns i'l territori da skis a Scuol. L'album cuntegna 14 chanzuns rumantschas chi tematischan la vita, dal prüm battacour fin a l'ultim e cun bieras emozziuns. La fuormaziun Mi'Amia es cuntschainta dal Top Pop Rumantsch «Chara, bella Engiadina». Cun quista chanzun sun ellas gnüdas cuntschaintas sur RTR il-la Rumantschia. (pl/nba) [Pagina 7](#)

SURSELVA

Tuor a Schlans sco liug da sentupada

Schlans e sia tuor da Sais construïda entuorn 1200. FOTO HANS HUONDER

Agl ur dil vitg da Schlans paradescha la tuor da Sais gest sper la caplutta da Nossadunna dalla neiv. In'idea da *Lora Papak* el rom da sia lavur da project alla partiziun d'architectura dalla Scola professionala S. Gagl savess procurar per nova veta en quei baghetg historic che datescha d'entuoorn igl onn 1200. Tenor l'Appenzellessa fuss ei pusseivel da construir in local per sentupadas silla tuor. Quei local savessi survir per exempel a fiastas ni era radunonzas. Entuoorn ed entuoorn fuss quella part nova ord veider. «La tuor ei sut protecziun e la parcella ei terren d'interess archeologic. Da quei sun jeu pertscharta», di *Lora Papak*. Tuttina eis ella dil meini ch'ei vales la peina da mirar, sch'in tal project fuss realisabels. El pudessi esser in'attracziun per Schlans. Da quei meini ei era il docent dalla scola *Lukas Mosimann*. Igl atun 2023 ein 21 emprendistas ed emprendists dalla partiziun d'architectura dalla Scola professionala S. Gagl sefatschentai dil vitg da Schlans. Tuts han giu l'incumbensa da far lavurs co nezegiar baghetgs existents ni co surbaghegiar parcelas aunc buc utilisadas. Entochen sonda proxima ein quellas lavurs da veser ella casa da scola a Schlans. (fmr/hh) [Pagina 5](#)

SURSELVA

Vivonda pils basignus

Naven digl october 2023 dispona l'organisaziun «Tischlein Deck Dich» definitivamein d'in post da repartiziun a Mustér. Suenter ina fasa provisoria da rodund diesch meins ha l'organisaziun decidu d'esser presenta mintg'jamna duront in'ura cun sia puschida el Center Aua Viva. «Tischlein Deck Dich» spendra vivonda dalla dismessa. Igl ei vivonda tractada tenor tuts principis dalla higiena e che astga vegnir consumada senza resalvas. L'organisaziun retila quella da detaglists e producents e reparta silsuenter quella tenor diever a persunas basignusas en pli che 150 posts en Svizra. (fmr/hh) [Pagina 4](#)

Fin 2024 duei la pendentia pender

L'Uniun la pendentia ha decidu definitivamein da construir la punt pendentia da Mustér/S. Gada a Mumpé Medel. La decisiun ei curdada suenter che las Penticularas Mustér SA e siu acziunari principal Marcus Weber ha decidu da sustener la finanziaziun cun 390 000 francs. La fin 2024 duei la punt esser baghegiada.

HANS HUONDER/FMR

La sonda ha l'Uniun la pendentia salvau ina radunonza extraordinaria en halla Cons a Mustér. Paucs dis avon era la situaziun pertuccont la finanziaziun da siu project – la punt pendentia da Mustér/S. Gada sur il Rein anteriur entochen a Mumpé Medel – semidada da rudien. Suenter ch'il pievel da Mustér ha refusau miez zercladur il credit da 390 000 francs persunter, han las Penticularas Mustér SA e siu acziunari principal *Marcus Weber* decidu da metter

«Igl ei ina honur ed in plascher co il project ei sesviluppau il davos dis.»

Christian Loretz,
president dall'Uniun la pendentia

a disposiziun quei import. «Igl ei ina honur ed in plascher co il project ei sesviluppau il davos dis», ha il president dall'uniun, *Christian Loretz*, detg la sonda. Grazia a quei sustegn ei la finanziaziun dil project garantida per 90 %, aschia che la planisaziun dalla construcziun sa entscheiver. Entochen igl atun 2024 duei la punt pendentia cun ina lunghezza da bunamein 300 meters esser construïda. La summa da 200 000 francs che maunca aunc per cuvierer cumpleinamein il cuosts, duei vegnir recaltgada cun far in ulteriur sforz. [Pagina 5](#)

«2800 tastginas cun charn manizzata da vadè,
600 kg maluns e 600 kg urtais sco garnitura»

Questas purziuns èn vegnidas servidas als acziunaris da la EMS Chemie, ensemen cun las cifras annualas da la holding. – Pagina 2

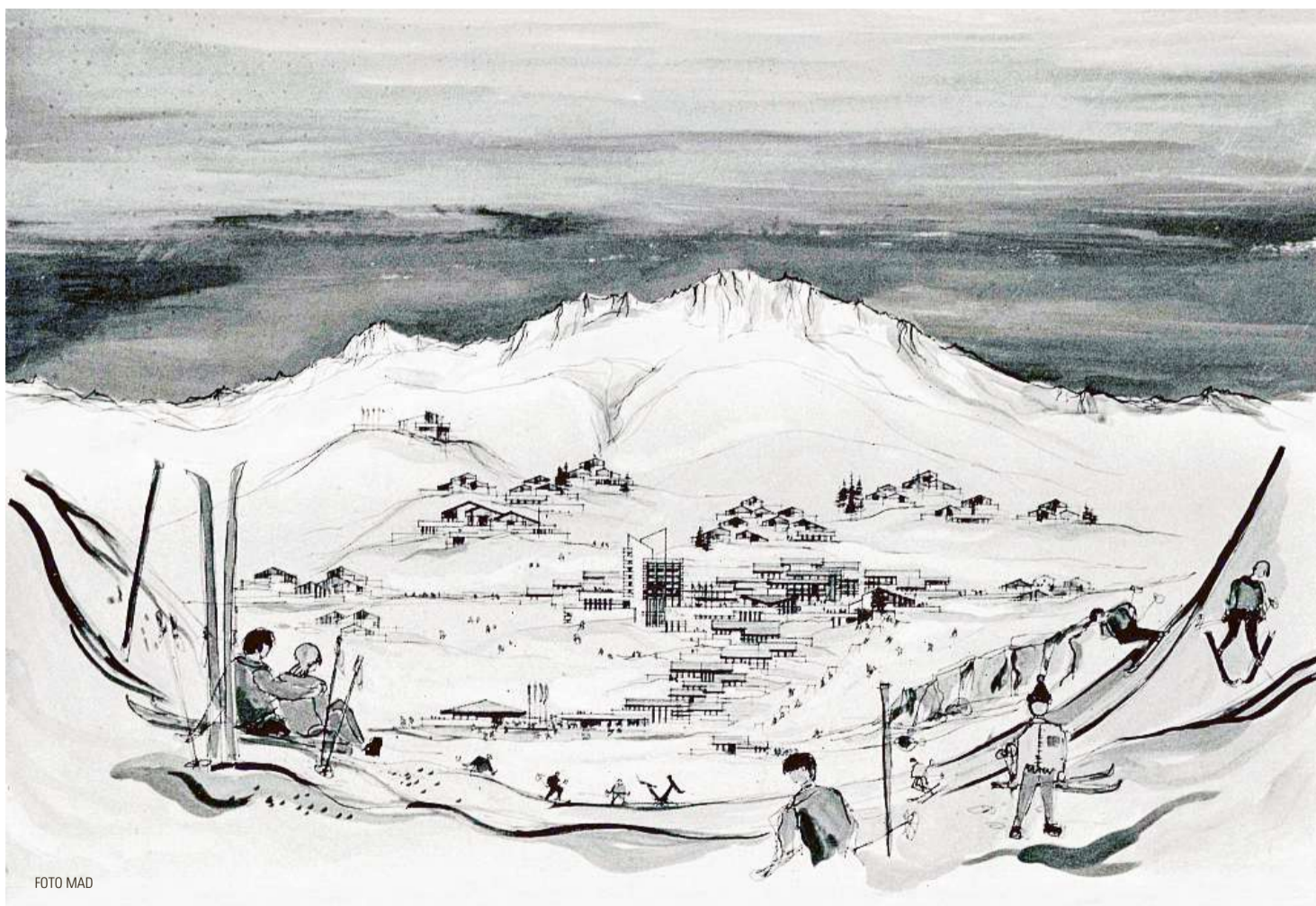

FOTO MAD

In project genevrin e gigantic enta Avras

Igl è in'illustraziun futuristica che fa adina puspè la runda. I sa tracta dad in disseggn da l'architect *Richard Brosi*. Quel aveva skizzà en ils onns sessanta l'idea dad in resort da vacanzas gigantic entadim Avras. Davos il project steva in'interpresa potenta genevrina. Ma il resort n'è betg vegnì realisà. Restadas èn las illustraziuns da Brosi. – Questa e quatter autras istorgias davart Avras raquinta la publicista *Ina Boesch* en in nov cudesch cun il titel «Schauplatz Avers – Geschichten einer Landschaft». (fmr/dat) [Pagina 8](#)

1 0033

Servetsch d'abunents e da
distribuziun: tel. 0844 226 226
mail: abo@somedia.ch

9 771424 749004

Prest avess Avras mess en la sumbriva Flem u Tavau

Tschintg istorgias dad Avras raquinta Ina Boesch en ses cudesch cumpari il fanadur. Ina da quellas: La val solitaria fiss prest daventada in resort turistic gigantic sco en las Alps da la Frantscha. La publicista preschenta cun sias istorgias in panorama da la val, da sia populaziun e da sia istorgia.

CLAUDIA CADRUVI/FMR

La cuntrada d'Avras cun Juf sco pli aut abitadi en l'Europa è ideala per tgi che tschertga ina natira intacta. Igl avess però mancà pauc e la val fiss daventada in resort da vacanzas che faschess oz probabel concurrenza a destinaziuns sco Flem u Tavau.

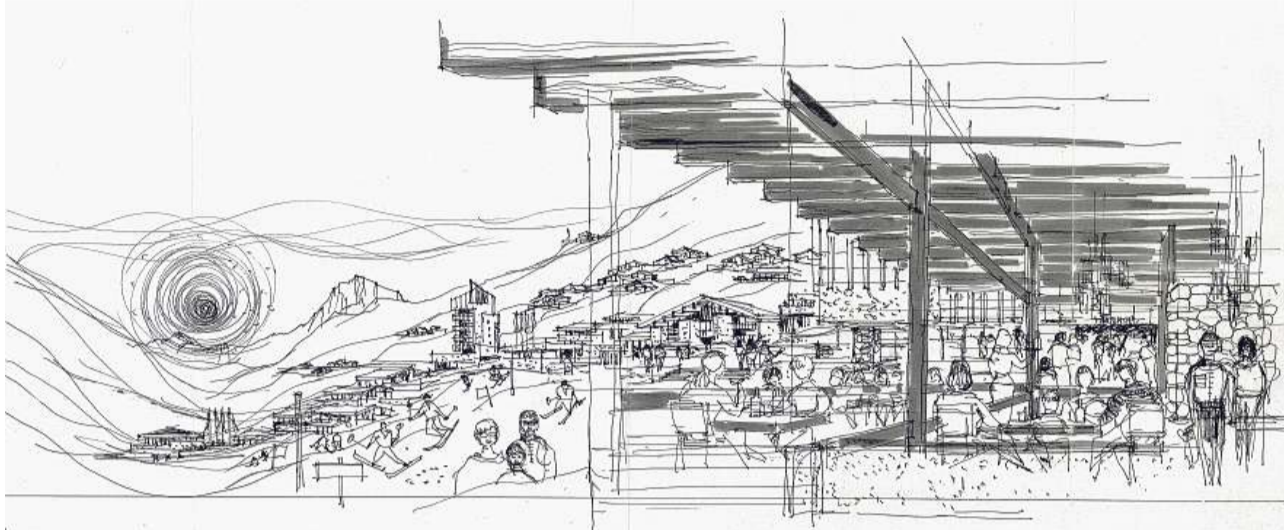
Ina Boesch raquinta en «Schauplatz Avers – Geschichten einer Landschaft» dals plans en ils onns sessanta dal davos tschientaner. Per ses cudesch ha ella retschertgà en actas dals protagonistas da lez temp.

Investurs da Genevra avessan mustgas

«Per il nair da l'ungla fiss la vallada alpina svanida sut betun», scriva Ina Boesch. Baggers avessan arà il terren, cranas avessan sgrattà il tschiel e betunieras avessan surturnà il tschivliez da las muntanellas. – Tut quai per construir in resort gigantic tenor il model da las Alps franzosas.

«Cun ses ventg indrizs da skis e 10 000 letgs per giasts avess il lieu da vacanzas surpassà tuttas limitas en il Grischun», stat scrit en il cudesch davart las ideas l'entschatta dals onns sessanta. L'iniziativa vegn da la «Société générale pour industrie» da Genevra.

L'emprim discurren ins be d'in vitg da vacanzas da forsa 500 letgs. Cun il temp creschan ils plans a l'engronda. «Il nonplusultra da l'infrastructura stravaganta fiss stada ina piazza d'atterrar da helicopters per skiunzs che van siadora cun heli e per hosps bainstants.» L'atura Ina Boesch scriva da superlativs – dad insatge mai vis en il chantun Grischun da lez temp.

En ils onns sessanta ha l'architect Richard Brosi skizzà quest'idea dad in resort da vacanzas gigantic per Avras.

FOTO MAD

«Cun ses ventg indrizs da skis e 10 000 letgs per giasts avess il lieu da vacanzas surpassà tuttas limitas en il Grischun.»

Protectur, architects, inschigner

Captivant è che Ina Boesch raquinta l'istorgia or da la vista da pliras persunas, senza dentant numnar lur nums, per exempel il president da la Cumissiun da la natira e da la protecziun da la patria. Lez ha in'aversiun cunter il far e demanar predominant dals Genevrins. El na fa betg mo quitads per la cuntrada gualsra, mabain era ch'il turissem attiria blers esters, sco che James Schwarzenbach smanatscha en quels onns.

Inchantà è perencunter l'inschigner da la ETH che dastga planisar vias ed infrastructura en la cuntrada virginala. Ed ils architects: L'emprim sa metta in trio da Genevra a la lavur. Els prefereschan il stil da chasas engiadinaises. Lura survegn in architect grischun l'incumbensa. Lez s'orientescha plitost al stil gualser. En in lieu vul el dentant era eriger

in hotel da diesch auzadas. El sa metta propi en ils stadals e fa nundumbraivels plans da detagl.

Lura datti anc in hotelier che s'oppona ed il president da vischnanca che rimna datas dad aura e da quantitat da naiv per la societad genevrina.

Discordia e schientscha per cuntrada

La societad ha gia cumprà terren e vegn malpazienta. La vischnanca stuess decider davart in nov plan da zonas ed ina lescha da bajegiar. Il squitsch vegn pli grond. Per alteraziun en la populaziun procura la dumonda tge terren che vegn insumma enzona e tgenin betg – u cun auters plets tgi che profitescha e tgi betg? L'avrigl 1968 lascha la radunanza communal ir da la glatscha giu la lescha da bajegiar ed il plan da zonas. Dal project gigantic vanzan dus runals che la socie-

tad genevrina aveva costruì. Il terren acquistà vonda la societad puspè enavos als proprietaris d'avant.

Il naufragi saja d'attribuir a la dominanza ed ignoranza da la societad ed al targlinar ed al pitgpetg en vischnanca – ed ad in nov spiert dal temp, analysescha l'architect grischun. Pertge che gist en quels onns saja sa dasdada ina schientscha per la protecziun da cuntradas alpinas.

Anc pliras istorgias

Uschia sco ch'Ina Boesch scriva dal naufragi dal resort gigantic, raquinta ella era las autras istorgias dad Avras en sia nova publicaziun – da perscrutaders d'avant 350 onns, da process cunter strias, dad emigrants ed emigrantas avant 150 onns u da la resistenza cunter ina ovra a pumpe en la Val Madris avant paucs decennis.

Ina Boesch «Schauplatz Avers – Geschichten einer Landschaft», Turitg, Chasa editura HIER UND JETZ, 2023, 160 paginas.

ORIGEN

Igl onn 2017 è la tor cotschna neida erigeida segl Pass digl Gelgia.

FOTOMONTASCHA NOVA FUNDAZIUN ORIGEN/BOWIE VERSCHUUREN

Occurrenza publica

An treis emdas totga l'istorgia dalla tor cotschna sensom igl Pass digl Gelgia agl passo. Anfignen alla fegn d'otgover vign igl object da 30 meters otezza demonto. Er schi la tor cotschna totga siva da seis onns tigl maletg dalla cuntrada alpina è la sia existenza propi a fegn. Igl davos seis onns, cun excepziun digl taimp dalla pandemia, ò la tor cotschna attratg igl interess da mellas e mellas persungas. Gia li on ainten chel biertg marcant, passa 30 premieras seia chegl da solt, da teater u da cant.

Preschentar igl futur sainza tor cotschna

La raschung tgi igl object svanescha è tg'el è en biertg temporel cun ena lubientscha limitada. Cun neir demontada la tor cotschna mantga agl Origen Festival Cultural en biertg impurtant per preschentar produziuns da tor gener. Chegl è er en muteiv tgi l'instituziun da cultura anveida igls 17 d'avost 2023 allas 11.00 ad ena occurrenza publica. Tar chella vign *Giovanni Netzer*, igl intendand digl Origen Festival Cultural a preschentar tge tgi succeda aint igl futur sainza la tor cotschna, noua tg'è previa da preschentar las produziuns e betg igl davos er ulteriouras ideias. Preschento vign er igl pi nov project tgi duess neir realiso eventualmaintg sensom igl Pass digl Gelgia per dar duple vera e duple muntada alla cultura aint igl Grischun, an spezial aint igl Grischun Central e la Nagiadegna ota scu er promover l'economia ed igl turissem. (fmr/gns)

L'occurrenza da gievgia proxima è publica e per eir a chella è da far adiever dallas postas spezialas. Igl urari ins catta sot l'adressa d'internet dad Origen.

Morts an massa segl asfalt

Cura tgi vign plievias pi fermas durant la premeveira e la stad, alloura vign igl verm da plievgia or da tera. An massas. Ins vei els traversond las veias catramadas. Ed els moran an massas. Percheigl tgi dehideschan.

PEDER ANTONA BALTERMIA/FMR

Uscheia vaina p.ex. er savia observar l'emda passada. Sen ena veia da fons catramada tranter Salouf e Parsonz eran la dumang mellas verms da plievgia vedlonder da traversar la veia. Dallas varts dalla veia è mintgamai pro. La veia sezza è 2 m largia. Nous vagn lia saveir pi exact pertge tgi chels verms traversan la veia. Percheigl tgi chella davainta per els ena trapla mortala.

Uscheia vaina er s'interesso quants verms tgi von a madem mument sur veia ve. Per neir sessour vaina stuia dumbrar. Sen en tratg da 1400 m vaina dumbro mintgamai diesch gedas sen ena distanza da 10 m igl domber digls verms tgi eran sen veia. Lez mument era igl asfalt anc pulit bletsch. Igl domber da mintga tratg vaina chinto ansemen e partia tras 10 per survagneir ena media. Gl'è sa do tgi an media eran sen mintga 10 m dalla veia 21 verms. Sen la distanza da 1400 m damai 2940 verms.

Ena dehidraziun generala

Igl è calo da plover. Essend tg'igl catram veva gio recepia en po digl tgod digl suglegl ossa pi intensiv digls deis avant ègl ia ca. en'oura anfignen tgi la veia è stada sitga. Vetiers è nia tgi mintgatant sa mussava igl suglegl ed intensiva chel proceder.

Igls verms dovran ple tgi en'oura per traversar chels 2 m dalla larghezza dalla veia. Els von er betg adegna adretgve sur veia. Igl pi bagn vogl per els schi plover e la veia è bletscha. Cun la tracziun dallas musclas sa movan els d'ena vart a l'otra. Pero angal plang. Vign la veia sitga è chegl pi fadigiou. Cugl suglegl vign chegl anc mender. Els èn alloura strousch ple bungas

Cala la plievgia e la veia da catram seia, davainta ella ena trapla mortala pigls verms da plievgia.

FOTO BY EARTHWALK CC BY 2.0

da sa mover e restan sen veia. Essend tgi mantga igl bletsch seian els or.

A madem mument dattigl oters animals tgi sa profiteschon dalla situaziun. Chels utschels tgi on er verms sen lour carta da menu reivan e peglian igls verms scu vivonda. Ossa, chel taimp tgi tscherts utschels on gio lour aprem couet è chegl ena vivonda bagnneida. Dus ou-

ras siva tgi la veia è stada sitga era betg ple en sulet verm sen chels 1400 m dalla veia.

Pertge chella reacziun digl verm?

Dad en de da plievgia restan oramai massa verms sen veia. Sen chel tratg da 1400 m eran chegl oramai 2940. Sen tot las veias èn chegl milliuns. Chegl tgi ans para ossa mintgamai tar plievgia intensiva ena tragedia dalla nateira è betg gist schi nosch. Schi savagn tg'igl verm da plievgia è normalmaintg ainten tera. E sen en m³ tera vignan avant anfignen 200 verms.

Tuttegna ans dumandaina pertge tg'igl verm da plievgia, egna da ca. 60 sorts verms tgi dat an Svizra, vign seador dalla tera e vo ainten chella trapla mortala?

Ainten la nateira on igls verms da plievgia lour muntada. Els fon lour veias tras la tera. Cotras schloccan els la tera e procuran tg'igl oxigen vign tiers pi bagn e las bacterias aerobas son disfar parts da plantas ed ervas e promover igl proceder da smarscheir. Igls verms sezs sa nutreschan da substrats e da plantas sot tera.

Pertge tgi els vignan seador da tera da plievias intensivas è dei sto en misteri ed è anc oz betg digl tot cler. Ins carteva tgi schi la tera vegia mengia bler'ava tanscha betg igl oxigen ainten l'ava ed els sa stanschantessan. En'otra teoria era tgi els vignan or dalla tera percheigl tgi els on gugent chel milieu bletsch antras la plievgia. Tottas dus teorias èn betg sa cumprovadas.

Fatg è tgi els vignan seador da plievgia. Alloura sa ruschnan els tras l'erva. E tgi reivan alloura sen ena veia è pitost casual. E veias èn per els ensatge artificzial, zont veias da catram. Gl'è er betg uscheia tgi els gessan tots ainten la madema direcziun sur veia, mabagn sen tots dus mangs.